

Povijest Boke kotorske, njezinih naselja, stanovništva, kulturne baštine i zaslužnih obitelji i pojedinaca istraživačka je tema koja je neopravdano i nepravedno zapostavljena u hrvatskoj historiografiji. Objavljivanjem prvoga u nizu od dva predviđena zbornika neke su sastavnice iz njezine prebogate povijesti predstavljene stručnom čitateljstvu, ali i svakom zaljubljeniku prošlosti Zaljeva hrvatskih svetaca. Ujedno je ovo i poticaj i poziv hrvatskoj historiografiji da se u budućnosti ovoj neodvojivoj sastavnici hrvatske prošlosti i kulture posveti još opsežnija i konkretnim rezultatima učinkovitija istraživačka pozornost.

Lovorka Čoralić

Ivan Lozica, *Poganska baština*. Zagreb: Golden Marketing, 2002., 221 str.

Naslov nove knjige Ivana Lozice nalikuje na znameniti Turičin profil koji se, pretpostavljam, dijelom i zato zatekao na njezinim koricama. I on je poput te Appendinijevom knjigom proslavljene dubrovačke maske isprva zastrašujući, a zatim podsmjehujući. Zastrašujući, jer čitatelja navodi na misao da se unutar korica *Poganske baštine* krije isključivo mitotvorskorekonstrukcijskim žarom vođena potraga za prvotnim - skeptici će pomisliti i pravim - značenjima folklornih izvedbi i pojava. No, kako to Lozica na nekoliko mjesta eksplicitno otkriva, taj je naslov ujedno i podsmjehujući. Za Lozicu je, naime, djelatnost u kojoj stremeći prema rekonstrukciji nekoga zaboravljenog močvarnog panteona, polazimo od naših današnjih predrasuda o europskom mediteranstvu, slavenstvu ili hrvatsku, pa od općeljudske (predpraindoeuropske, predslavenske i prednacionalne - tj. prirodne i izvan povijesne) osnove, koja je temelj svih sličnosti, gradimo povijesnu priču, stvaramo novi mit, crtamo nove zemljovide u povijesnom atlasu i samu pogansku baštinu, koja se zapravo bitno ne razlikuje od brojnih usmenih povijesnih predaja po kojima se tisućama

godina stari običaji i obredi lokalno tumače kao sjećanje na borbu protiv Turaka i Maura ili na prosjačku konjicu kralja Matijaša. Neprestance podsjećajući na tu značajku istraživanja povijesno i geografski razasutih, ali morfologijski i genealogijski, čini se, bliskih fenomena poput, recimo, bojnih plesova i koledarskih opihoda, Lozica se u *Poganskoj baštini*, a za razliku od svojih prijašnjih knjiga, usredotočuje na interpretaciju njihova kontinuiteta u povijesnom procesu.

Sedam članaka koji su prethodno bili tiskani u časopisima i zbornicima objavljeni su u *Poganskoj baštini* uz minimalne izmjene i uglavnom onim slijedom kojim su i nastajali. Svojim rasporedom u knjizi oni prate i ocrtavaju smjereve kojim su se tijekom 1990-ih kretali autori istraživački interesi i pristupi. Svedeno na jednostavnu linearnu putanju, to bi se kretanje moglo opisati kao niz koji započinje s proučavanjem folklornih oblika predstavljanja kao kulturnih praksi sa specifičnim implikacijama na društveni poredak. Taj se niz zatim nastavlja u vidu potrage za poveznicama između tih oblika i negdašnjih oskudno posvjedočenih, a ponekad tek komparativnom analizom pretpostavljenih praksi, da bi se zaključio razmatranjima o znanstvenom utemeljenju same potrage.

U skladu s tim, Lozica se u prvome poglavlju knjige rječitog i duhovitog naslova i podnaslova *Gesunkenes getrunkenes kulturgut: vinski statuti pod starimi krovovi*, ne zanima možebitnim predkršćanskim ishodištima vinskih družbi. Sasvim suprotno, vinska ga društva zaokupljaju kao povijesni fenomen koji svjedoči da se kultura puka i kultura vlastele nisu prepletale samo u otvorenom obzoru renesansnoga Dubrovnika ili još manjih zajednica (poput hvarske komune) na hrvatskoj obali Jadrana, nego i u kontinentalnom, napose sjevernozapadnom dijelu Hrvatske. Autor u tom poglavlju uz pomoć vinskih statuta i književnih tekstova propituje dosege teorijskih koncepcija utonuloga kulturnog dobra i izuma tradicije, te problematizira isključivo klasno određene tradicijske kulture.

U sljedećem poglavlju, *Dva demona: orko i macić*, Lozica se od ovozemaljske, pa makar i vinom smučene - povjesničari bi možda rekli - mikropovijesne problematike okreće usmenopredajnim obličjima dvaju sasvim imaginarnih, no diljem istočne strane Jadranske obale često viđenih bića: orka i macića. Dotiče se pitanja njihova drevnog porijekla, kao i poteškoća u klasifikaciji tih, kao i njima sličnih ili s njima istovjetnih imaginarnih bića, ali se usredotočuje na pregled njihovih spominjanja u rukopisnim i objavljenim tekstovima, ne zaboravljajući pritom, dakako, ni na macićeva srodnika, uglavnom dobrodušna tintilina iz dubrovačke okolice.

Lozicu pak u trećem poglavlju (*Izum džudijate*) zaokuplja drugo, ovoga puta isključivo nesavjesnim znanstveničkim perom oblikovano imaginarno dubrovačko biće. Radi se o pokladnoj figuri Židova-mučenika koju su - kako je to u nekoliko navrata pisao Slobodan Prosperov Novak - volovska kola u srednjem vijeku pronosila Dubrovnikom. Zanima ga zašto Novak, unatoč tomu što izvori na koje se poziva ni na jednom mjestu ne upućuju na 12. stoljeće, kao ni na pojam *džudijata*, tu praksu smješta u 12. stoljeće i naziva je spomenutim imenom. Prateći literaturu i izvore, Lozica pokazuje kako je *džudijatu* u književnopovijesnu znatnost prije tridesetak godina uveo Miroslav Pantić, kada je bez sustezanja poistovjetio Židova kojega su građani Rima mučili dok je tijekom karnevalskog razdoblja na volovskim kolima prolazio gradom sa Židovom, ili još vjerojatnije Židovima u koje su se Dubrovčani maskirali uoči i na sam Uskrs. Židova kojega je Pantić iz pokladnoga Rima premjestio u uskršnji Dubrovnik 14. stoljeća preuzeo je i još dalje u prošlost prebacio Novak. Lozica, koji je nevoljnika također spominjao u svojim prethodnim knjigama, u ovom poglavlju nije samo razotkrio putove tog znanstveno-krivotvorničkoga lanca, nego je iznio i novo tumačenje poznatih izvora, ponajprije odluka kojima su dubrovačke vlasti tijekom 14. stoljeća regulirale uskršnje maskiranje u Židove. Budući da se te odredbe odnose na razdoblje prije progona Židova s

Pirenejskoga poluotoka i njihova masovnog naseljavanja u Dubrovnik, ali i stoga što neke od njih istodobno spominju maskiranje u naoružane Židove, kao i u drvenim ili kamenim toljagama opremljene *karbonose*, Lozica se odlučuje za interpretaciju kojom se podaci o maskiranju u Židova ili Židove ne bi dovodili u vezu s antisemitizmom, nego s transformacijom proslave poganske Nove godine, kolednih običaja, možda i *biranja kralja* u folklorna predstavljanja novozavjetne tematike. Taj ga pak interpretativni smjer vodi sve do Metkovića i Vodica, gdje i danas naoružane čuvare prurušene u rimske legionare koji pred Uskrs u crkvi čuvaju Božji grob zovu *Žudijama*.

U sljedećem poglavlju, također posvećenom izvanpokladnom maskiranju u Dubrovniku, Lozica kreće, kako već u naslovu najavljuje, *Turičinim tragom*. Masku koju sam spomenula na samom početku ovoga prikaza prati isprva u slici, a zatim i riječi. Nakon osvrta na odnos između gravire objavljene u Appendinijevoj knjizi i akvarela sačuvanih u albumu dubrovačkog tiskara i minijaturista iz 19. stoljeća Petra F. Martecchinija, Lozica donosi sažetak maskiranja u *tura*. Turicu zatim, zajedno s Vilom i Čorojem (drugim dvjema maskama s kojima se Turica, prema zapisima i slikama, pojavljivao), promatra u kontekstu mahom poredbenopovijesnih tumačenja diljem Mediterana rasprostranjenih plesova s mačevima, te iznosi pretpostavku da su te tri maske u vrijeme Republike vjerojatno sudjelovale u nekoj vrsti oružnoga plesa. Tu pretpostavku, očito potaknut literaturom koju je pri njezinoj izvedbi rabio, nadopunjuje napomenom da Turičino, Vilino i Čorojevo sudjelovanje u oružanom plesu ne dovodi u pitanje njihov obredni i mitološki značaj, kao ni njihovu starinu. Upravo suprotno, one bi se, smatra Lozica, mogle označiti kao dio obredne jezgre koja je pod utjecajem različitih plesnih i književnih formi tijekom stoljeća služila kao ishodište profesionalnom plesnom i dramskom kazalištu.

U petom se poglavlju Lozica prebacuje na Korčulu i *Čarsku kumpaniju*. Pojam *kumpanija* ili, kako neki mještani Čare govore, *kumpanija*,

nekoć je označavao muška društva koja su imala važnu gospodarsku i vojnu funkciju. Taj se pojam danas pak uglavnom odnosi na izvedbu lančanoga plesa s mačevima. Na temelju objavljenih studija, rukopisne kronike čarskih svećenika i rukopisnih etnografskih zbirki, Lozica u ovom poglavlju iznosi kronologiju izvedbi čarske *kumpanije*, a zatim i iscrpan opis običaja i plesa. Polazeći od podatka da su *kumpanije* u prošlim stoljećima organizirale prividnu vlast u korčulanskim mjestima, u završnim razmatranjima taj običaj povezuje sa, čini se, drevnim praksama *biranja kralja* i ophodnje koledara. Komentirajući, kritizirajući i, uz dužan oprez nadopunjujući akademske spekulacije o ovom ili onom kultu kao izvorištu korčulanskih *kumpanija*, u konačnici se zadovoljava zaključkom da one, iako možda utemeljene kao seljačke vojne postrojbe za obranu od pljačkaša s mora, u svojim plesnim običajima čuvaju mnogo stariju, pretkršćansku obrednu jezgru.

U poglavlju *Došli smo vam kolendati* Lozica kreće od rječničkih odredbi *koleda*, među njima i od one Pera Budmanija, prema kojoj se *kolendom* naziva pjesma što je dubrovačka mladež pjeva uvečer, idući od kuće do kuće, ali i društvo koje se povodom imendana okuplja pod slavljениkovim prozorom i pjeva mu pjesmu u čast. Propitujući poveznice između kolede i kalende, Lozica, za razliku od svojih prethodnika, odbacuje uzročno-posljedično objašnjenje povezanosti tih dvaju fenomena te iznosi tezu da naziv *koleda* potječe od kršćanskih misionara koji su, izbjegavajući uporabu lokalnoga nazivlja, novogodišnje ophode u svojim zapisima izjednačili s ozloglašanim rimskim kalendama. Nakon kritičkog osvrt na svekolika bajoslovna tumačenja raznoraznih *koleda*, autor se zalaže za istraživanja u kojima ta praksa ne bi bila puko sredstvo za rekonstrukciju slavenskog ili nekog drugog panteona. U skladu s tim, dotiče se utjecaja koji je proces kristijanizacije imao na kolednu dramatiku, te u obliku nezaustavljivog niza pitanja iznosi tezu da bi istraživanje odnosa oružnih plesova, maskiranja i *koleda* moglo osvijetliti polazne pozicije hrvatskoga kazališta.

Posljednje poglavlje, *Kraljice u akademiji*, bavi se problematikom porijekla običaja poznatog pod nazivom *ljelje-kraljice*. Poglavlje ne otvara, kako bi se to možda očekivalo, opisom običaja, nego problemima njegove inscenacije povodom stogodišnjice osnutka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Skupine djevojaka, koje s obaveznim muškim šeširoj na glavi u sjeveroistočnim dijelovima Hrvatske ophode kuće izvođeći pred njima svoju igru i pjevajući pjesme prilagođene bračnom ili pak imovinskom statusu domaćina i domaćica, Lozica zatim uspoređuje sa više ili manje sličnim običajima u južnoj Dalmaciji, istočnoj Srbiji, sjevernoj Bugarskoj, Slovačkoj i Rumunjskoj. Komparativne ga paralele navode da u pokladnom maskiranju i lokalnim običajima u sklopu kršćanskih blagdana razazna, doduše oskudne, ali ipak uočljive tragove praslavenskih ili još starijih obreda. Ta ga smjela teza vraća na razmatranja o poteškoćama rekonstrukcije i teškoćama tumačenja, načeta u vezi inscenacije tog običaja. Naznačujući nove putove, ali i sumnjive prečace recentnih tumačenja *kraljica*, zadržava se na problemu znanstvenog tumačenja folklornih pojava. Interpretativne poteškoće prispodobljuje razlikom između povjesničarova i folkloristova predmeta proučavanja. Prema Lozici, povjesničar je predmet istraživanja jednokratna događaj, on izdvaja jedan prostorno-vremenski isječak i nastoji proniknuti u onodobni kontekst tumačeći ga iz ovodobne perspektive, dok mi [folkloristi, etnoteatrolozi, etnolozi] imamo posla s dugovječnim repetitivnim zbivanjem u širem prostoru, s dijakronijskim nizom izvedbi od kojih svaka modificira značenje prethodnih. Ova razlika, o kojoj bi se, s obzirom na više ili manje aktualne disciplinarne trendove, dakako, moglo raspravljati, ne isključuje, dodat ću, međusobna metodološka i interpretativna prožimanja između spomenutih disciplina. Ta su prožimanja, uostalom, na djelu i u svih sedam poglavlja *Poganske baštine*, jer i kada su snažno zaokupljena tumačenjem drevnih ishodišta, ona ne zaboravljaju na osobitosti pojedinih prostorno-vremenskih odsječaka. Tako recimo, valja mi na samome kraju spomenuti, čak

i poglavlje *Turičinim tragom*, unatoč naglasku na genealogijskoj problematici, bolje rečeno, upravo zbog njega donosi novo i za razumijevanje društvenih odnosa u starom Dubrovniku važno tumačenje iz literature poznatog podatka o mitološkim igrama *Turica, Bembej, Čoroje* i *Vila*.

Marijana Hameršak

Joško Radica, *Sve naše Dakse. Hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade*. Dubrovnik: Matica Hrvatska Dubrovnik, 2003., 834 str.

Pred nama je djelo Joška Radice koje je od izuzetne vrijednosti za rasvjetljavanje mračnih događaja na dubrovačkom području i u samom Gradu u prijelomnim trenucima Drugog svjetskog rata i poraća. Autor se ovdje prvenstveno bavi komunističkim progonima i njihovim žrtvama, budući da one u razdoblju do demokratskih promjena 1990. u Hrvatskoj nisu smjele biti spominjane niti istraživane, ali spominje i žrtve fašizma i nacizma, tj. drugih počinitelja - njemačkih, talijanskih, četničkih trupa i ostalih. Budući da se autor problematikom istraživanja žrtava komunizma bavi već niz godina, što je rezultiralo i tekstovima objavljenim u zborniku *Crveni teror u Dubrovniku - listopad 1944.*, Matica hrvatska Dubrovnik, 1998., ova je knjiga svojevrсни nastavak i proširenje problematike. Treba spomenuti da je za ovo djelo autor dobio i godišnju nagradu grada Dubrovnika 2004.

Knjiga je koncipirana tako da nas upozna je s pojedinačnim sudbinama stradalih ljudi, što uvelike pridonosi shvaćanju drame koja se odvijala na tim prostorima. Podijelivši teritorijalno (Dubrovnik, Konavle, Pelješac, Korčula, Lastovo, Mljet, Rijeka Dubrovačka, Dubrovačko primorje i otoci, Župa Dubrovačka) i kronološki stradanja stanovnika dubrovačkog kraja na 3 razdoblja - od travnja 1941. do 18. listopada 1944. (razdoblje od početka Drugog svjetskog

rata u Jugoslaviji do ulaska partizana u Dubrovnik), zatim od 18. listopada 1944. do 9. svibnja 1945. (od dolaska partizana do kraja Drugog svjetskog rata) te nakon 9. svibnja 1945. (razdoblje poraća), autor daje minuciozni prikaz mahnitosti i beskrupuloznosti koje nose ratna zbivanja, ali s naglaskom na komunističke zločine i okrutnosti nadahnute ideologijom.

Joško Radica je svoje djelo temeljio na brojnim arhivskim izvorima, memoarima i ostaloj literaturi, ali i na razgovorima s preživjelim sudionicima tog razdoblja kako bi došao što bliže istini. I sam priznaje, doduše, kako je moguće da neki podaci možda i nisu u potpunosti točni i potpuni. To je ipak sasvim razumljivo ako uzmemo u obzir vremenski odmak nastanka ove knjige od stvarnih događaja, kao i nepotpunost, te možda i nedostupnost određenih izvora koji bi pripomogli rasvjetljavanju ovog pitanja. Posebno je vrijedno u Radicihoj knjizi nastojanje da se što točnije popišu sve žrtve dubrovačkog kraja kao i prilike u kojima su popisani stradali. Radica nastoji svaku sudbinu potkrijepiti dokazima, koliko ih se može pronaći, tako da knjiga obiluje i prilozima u vidu preslika originalnih dokumenata te citatima mnogih očevidaca, koje autor, međutim, ne uzima odmah kao vjerodostojne, već sumnja i postavlja daljnja pitanja, nastojeći dokučiti potpuniju istinu. Autor je događanja u Dubrovniku i okolici smjestio u širi povijesni kontekst zbivanja u Jugoslaviji i Europi, čime su mnoge stvari jasnije, a čitatelj dobiva vjernu presliku tog vremena sa stanovišta žrtava.

Uz prikaze stradanja tijekom rata, autor daje posebno potresan prikaz uhićenja i ubijanja Dubrovčana i žitelja uže i šire dubrovačke okoline od dolaska partizanskih jedinica u grad. Navodi i točno koje su to partizanske jedinice bile - 10. i 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada u sastavu 29. udarne divizije NOVJ - hercegovačke (na čijem su čelu bili komandant general major Vlado Šegrt, načelnik Štaba potpukovnik Drago Đukanović i komesar Vojo Kovačević) te Treći bataljon 2. dalmatinske proleterske brigade pod zapovjedništvom Štaba Primorske operativne grupe 2.